

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ ТА ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

FOREIGN TRADE OF UKRAINE AND PRIORITIES OF EXPORT ACTIVITY DEVELOPMENT

Полякова Ю.В.

доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Львівський торговельно-економічний університет

Яремко Л.А.

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри міжнародних економічних відносин,
Львівський торговельно-економічний університет

Шайда О.Є.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів,
Національний університет «Львівська політехніка»

Poliakova Juliia

Doctor of Economic Sciences, Assistant Professor
Assistant Professor of International Economic Relations Department,
Lviv University of Trade and Economics

Yaremko Larysa

Doctor of Economic Sciences, Professor
Professor of International Economic Relations Department,
Lviv University of Trade and Economics

Shaïda Oksana

PhD, Assistant Professor,
Assistant Professor of Department of Entrepreneurship
and Environmental Examination of Goods,
Lviv Polytechnic National University

Статтю присвячено оцінюванню ролі зовнішньої торгівлі та розробленню напрямів розвитку експортної діяльності України в умовах транснаціоналізації та глобалізації світових процесів, формування економіки знань та реалізації євроінтеграційного курсу. Здійснено аналіз загальних тенденцій та пріоритетів розвитку зовнішньої торгівлі України, зокрема товарної, технологічної та географічної структури. Оцінено динаміку частки високотехнологічного експорту України. Побудовано економетричну модель залежності ВВП України від показників експорту та імпорту товарів і послуг. Розглянуто державні програмні документи, що регламентують розвиток експорту країни, зокрема Експортну стратегію України. Запропоновано напрями розвитку інституційної підтримки вітчизняних експортерів у зміцненні їхніх позицій на традиційних ринках та у виході на нові ринки збуту.

Ключові слова: зовнішня торгівля, експорт, імпорт, європейська інтеграція, інституційна підтримка.

Статья посвящена оценке роли внешней торговли и разработке направлений развития экспортной деятельности Украины в условиях транснационализации и глобализации мировых процессов, формирования экономики знаний и реализации евроинтеграционного курса. Осуществлен анализ общих тенденций и приоритетов развития внешней торговли Украины, в частности товарной, технологической и географической структуры. Проведена оценка динамики доли высокотехнологического экспорта Украины. Построена эконометрическая модель зависимости ВВП Украины от показателей экспорта и импорта товаров и услуг. Рассмотрены государственные программные документы, регламентирующие разви-

тие экспорта страны, в частности Экспортная стратегия Украины. Предложены направления развития институциональной поддержки отечественных экспортеров в укреплении их позиций на традиционных рынках и в выходе на новые рынки сбыта.

Ключевые слова: внешняя торговля, экспорт, импорт, европейская интеграция, институциональная поддержка.

The article is devoted to assessing the role of foreign trade and ways of Ukrainian export activities development under conditions of the transnationalization and globalization of world processes, the formation of the knowledge economy and of European integration. The analysis of general tendencies and priorities of Ukrainian foreign trade development, in particular commodities, technological and geographical structure is carried out. The dynamics of the Ukrainian share in high-tech exports in the gross domestic product is estimated and its trend model is constructed. Negative trends in the development of the main export-oriented industries, chemical and mechanical engineering are revealed. The econometric model of GDP dependence of Ukraine on indicators of export and import of goods and services is constructed. The role of innovations in the international trade development is considered. The assessment of technological structure conformity of production and export of the country is carried out. The influence of the Association Agreement between the European Union and the Ukraine for perspectives of development of foreign trade and domestic export in particular is considered. The role of the state strategic program documents regulating development of export of the country, in particular, Export strategy of Ukraine is proved. The most significant sectors of the economy for the exports development from the standpoint of innovative approaches are identified. Attention is paid to the activities of such institutions as the Council of exporters and investors under the Ministry of foreign Affairs, the State institution "Office for export promotion of Ukraine", the Council for the development of innovations, business associations and regional chambers of Commerce. The sources of obtaining information by business entities in the implementation of their foreign economic activities are considered. The list of obstacles in the implementation of foreign economic activity by business entities in the implementation of both export and import operations is given. Directions of the institutional support development of domestic exporters in strengthening their positions in traditional markets and in entering new markets are offered.

Key words: foreign trade, exports, imports, European integration, institutional support.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Розвиток та структурні зрушення у міжнародній торгівлі в умовах транснаціоналізації та глобалізації економічних процесів, змін у чинниках досягнення конкурентоспроможності товарів на світових ринках та інтенсифікація регіональної інтеграції визначають підходи до формування та реалізації стратегій зовнішньоекономічної діяльності будь-якої країни світу. За таких динамічних обставин вітчизняна економіка зазнає ризиків погіршення конкурентних позицій на традиційних експортних ринках і дестабілізації становища окремих товарних груп на внутрішньому ринку. В умовах реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, скасування митних тарифів під час створення зони вільної торгівлі з ЄС, втрати окремих ринків збуту, необхідності відповідати високим технічним стандартам продукції Україні важливо розробити комплекс заходів підтримки вітчизняних виробників у напрямі успішної реалізації експортного потенціалу, диверсифікації експортних поставок, створення відповідного інституційного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Вивчення питань, пов'язаних із розвитком зовнішньої торгівлі України, є предметом наукового пошуку таких учених, як: Г. Дугінець, Д. Лук'яненко, А. Мазаракі, Т. Мельник, Л. Руденко-Сударєва, А. Філіпенко, В. Чужиков та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Особливої актуальності набувають аспекти вироблення новітніх обґрунтованих підходів до здійснення зовнішньої торгівлі, передусім експортної діяльності, не лише в умовах виникнення нових викликів у контексті поглиблення економічної інтеграції України, а й у результаті бурхливого розвитку економіки знань, яка визначає пріоритети та напрями досягнення високої результативності зовнішньої торгівлі за рахунок виробництва і продажу на світових ринках товарів із високою доданою вартістю, впровадження інновацій та технологічного оновлення виробництва.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Мета статті полягає в оцінюванні ролі зовнішньої торгівлі для економічного розвитку України та обґрунтуванні пріоритетів експортної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Економіка України характеризується багатоукладністю, що знижує її ефективність у реалізації експортних стратегій, залученість країни до глобального ринку має більш ресурсний характер, оскільки головним складником експорту залишається продукція сільськогосподарського виробництва. Відповідно, структура експорту значною мірою відображає існуючу технологічну структуру виробництва. Основні експортоорієнтовані галузі стикаються з низкою викликів, що мають як ендогенне, так

і екзогенне походження. Загалом структура експорту має тенденцію до погіршення через зниження частки продукції гірничо-металургійного комплексу, хімічної промисловості, падіння частки високотехнологічної продукції у ВВП країни, зростання в експорті частки продукції з низькою доданою вартістю.

Загальна тенденція розвитку зовнішньої торгівлі України показує, що сьогодні її обсяги починають відновлюватися (рис. 1), хоча сальдо продовжує залишатися негативним.

На думку П. Кругмана, інновації пов'язуються з міжнародною торгівлею тому, що вільна торгівля створює більше можливостей для навчання персоналу та впровадження інновацій, створюючи для підприємців стимули пошуку нових шляхів розширення експорту або успішного конкурування з імпортованою товарною продукцією [1, с. 248]. Тому на світовому ринку більш конкурентоспроможною є продукція, створена на основі постійного впровадження у виробничий процес новітніх інноваційних рішень. Можемо побачити, що у структурі вітчизняного експорту протягом 2001–2017 рр. частка недорогих металів та виробів із них упала з 41,3% до 23,4%; транспортних засобів – із 3,4% до 1,4%; приладів оптичних і машин, обладнання та механізмів – показники практично не змінилися. Проте частка продукції рослинного походження зросла з 4,26% до 21,3%; жирів та олії тваринного або рослинного походження – з 1,39% до 10,6%. Скоріше проблема розкривається не лише у самому експорті сировинної продукції, а більш гостро вона постає у зв'язку з незначним експортом промислових товарів (рис. 2).

Країна залишається не повністю адаптованою до процесів світового технологічного обміну. Відповідно, обсяги експорту високих

технологій українськими виробниками є значно нижчими від тих, які характерні для промислово розвинутих країн. Можна також констатувати спадну тенденцію даного показника в період 2012–2018 рр., яку яскраво ілюструють побудована трендова модель (рис. 3.1) та динаміка частки високотехнологічного експорту України (рис. 3.2).

Виявлені негативні тенденції, серед іншого, зумовлені проблемами в розвитку таких експортоорієнтованих галузей, як хімічна та машинобудування. Стан розвитку хімічної галузі пов'язаний зі зростанням цін на ключову сировину для галузі, зниженням попиту на продукцію на світових ринках, утратою окремих ринків збуту, високою енергомісткістю виробництва та значним рівнем імпортової залежності галузі. Основні проблеми машинобудування окреслені втратою російського ринку в результаті торговельної війни та санкцій із боку РФ, війною на Донбасі, порушенням енергетичної та транспортної інфраструктури тощо [2, с. 32–39].

Застосування Угоди про асоціацію в частині дії поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі передбачає застосування автономних торговельних преференцій ЄС, які відкривають ринок для українських товарів.

Згідно з офіційними статистичними даними, у географічній структурі вітчизняного експорту країни ЄС займають 42,5%, РФ – 7,7%, Китай – 4,6%, США – 2,3% (для порівняння: у 2013 р. 26,5%, 23,8%, 4,3%, 1,4% відповідно); в імпорті: ЄС – 40,5%, РФ – 14,1%, Китай – 13,3%, США – 5,1% (у 2013 р. 35,1%, 30,2%, 10,3%, 1,4% відповідно). Таким чином, у зовнішній торгівлі України поступово відбувається як галузева, так і географічна диференціація (рис. 4). Проте

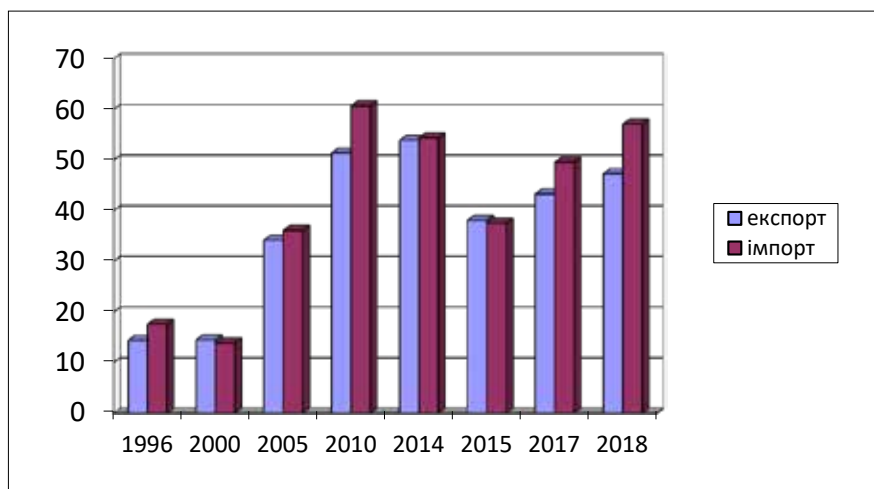

Рис. 1. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами (експорт, імпорт) у 1996–2018 рр.

Джерело: складено за основі даних Державної служби статистики України

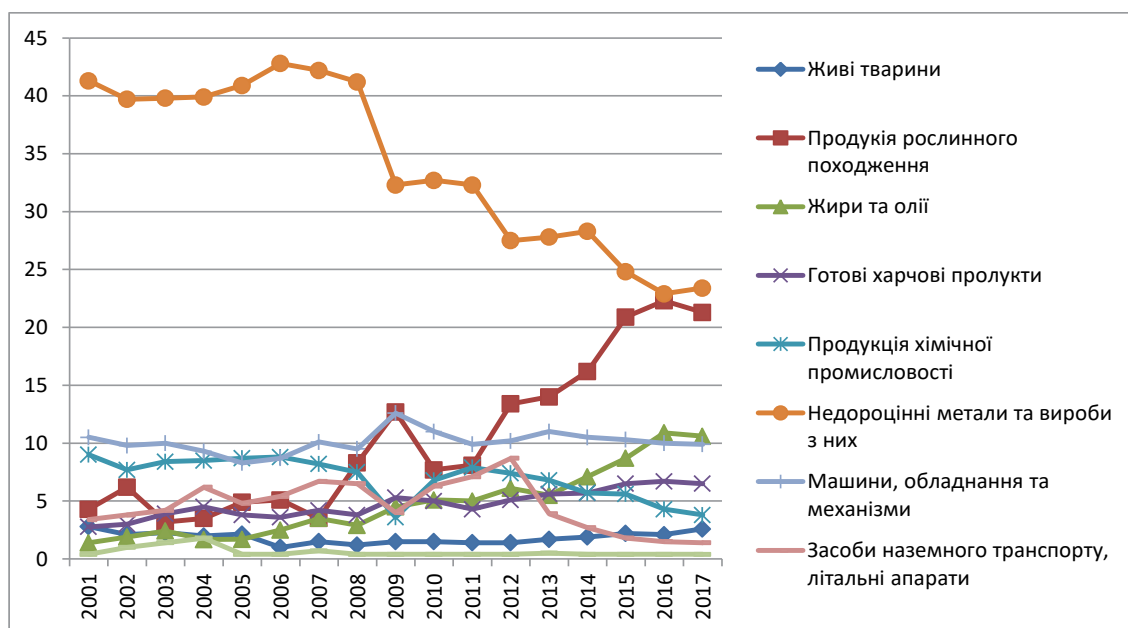

Рис. 2. Товарна структура вітчизняного експорту, 2001–2017 рр.

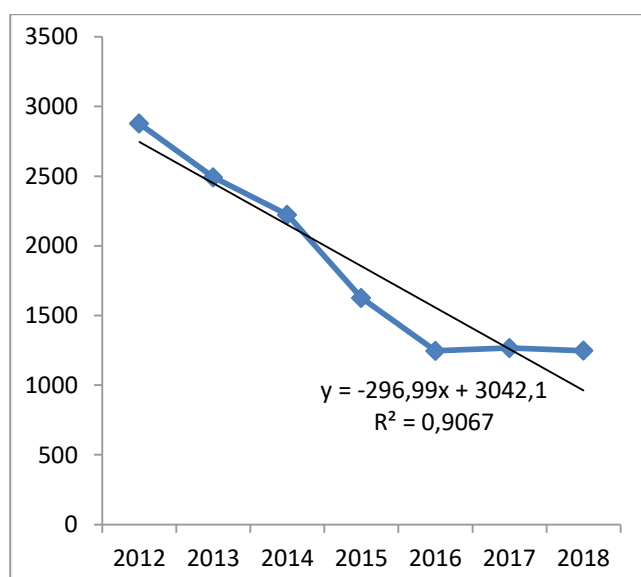

Рис. 3.1. Динамічний ряд показника високотехнологічного експорту України (млн дол. США) та його трендова модель (дані Світового банку)

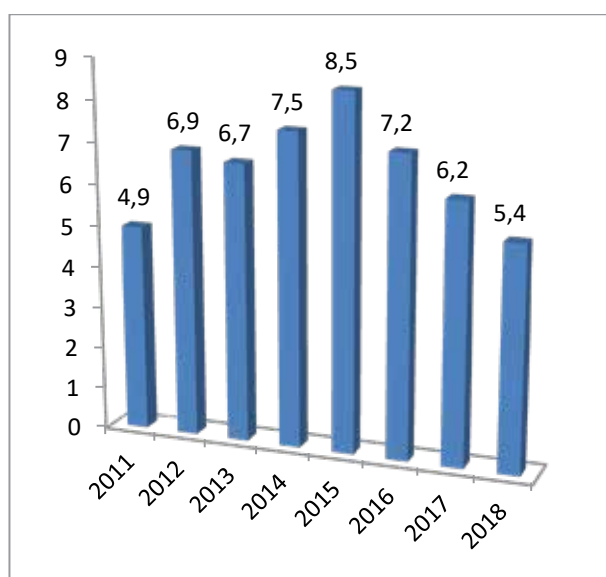

Рис. 3.2. Динаміка частки високотехнологічного експорту України, 2011–2018 рр. (дані Світового банку)

щодо товарної структури, то вона не має позитивного тренду.

Протягом періоду, коли зовнішньоекономічна політика України була багатовекторною, а представники бізнесу надавали переваги традиційним ринкам та не опікувалися питаннями енергоощадності, Польща реалізовувала не лише енергетичну стратегію, а й активно інтегрувалася з Євросоюзом. Сьогодні її головні експорти

партнери – Велика Британія, Чехія, Німеччина, Франція та інші країни ЄС.

У цілому зовнішня торгівля України демонструє як позитивні, так і негативні прояви. Серед перших – географічна переорієнтація на європейські ринки; поступове відновлення обсягів експорту та імпорту порівняно з 2010–2014 рр.; прагнення досягати європейських технологічних стандартів продукції. Негативні аспекти

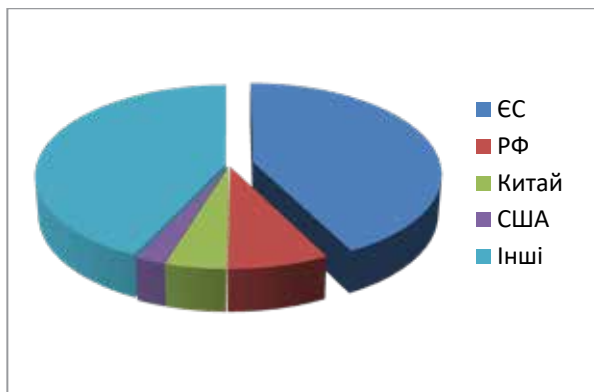

Рис. 4.1. Географічна структура експорту України, 2018 р.

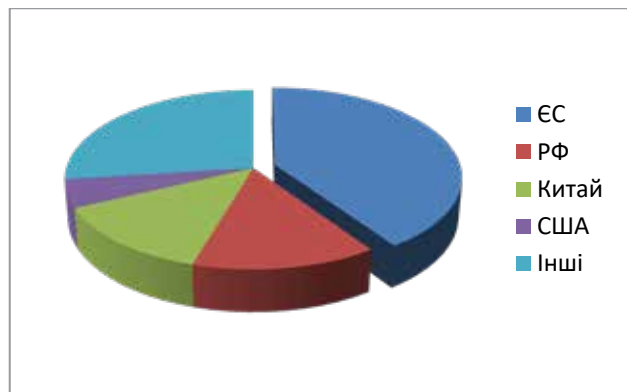

Рис. 4.2. Географічна структура імпорту України, 2018 р.

пов'язані зі значною часткою експорту низькотехнологічних товарів та продуктів із низькою доданою вартістю, залежністю від економічних коливань та зовнішніх чинників, високою енергоємністю виробництва, залежністю від високотехнологічного імпорту, слабким інституційним забезпеченням експортної діяльності.

Значна залежність економіки України від зовнішнього ринку може бути підтверджена шляхом застосування інструментарію кореляційно-регресійного аналізу. У процесі дослідження побудована економетрична модель залежності показника ВВП України від показників експорту та імпорту товарів та послуг. Для побудови моделі використовувалися дані за період 1996–2019 рр. Багатофакторна лінійна регресійна модель відображає залежність ВВП України від обсягів експорту й імпорту товарів та послуг:

$$Y = 8915,986 + 0,054 X_1 + 1,862, \quad (1)$$

де Y – ВВП;

X_1 – експорт товарів та послуг;

X_2 – імпорт товарів та послуг.

Інтенсивність зв'язку між змінними, включеними в модель множинної регресії, вимірюється коефіцієнтом мультикореляції, значення якого – 0,99, що вказує на наявність між змінними тісного прямого зв'язку. Коефіцієнт детермінації показує, що 98% залежної змінної пояснюється впливом незалежних змінних. Перевірка достовірності багатофакторної регресійної моделі та коефіцієнта множинної кореляції на основі критерія Фішера дає підстави зробити висновок про адекватність моделі, оскільки спостережуване значення F -статистики 606,9 є більшим від табличного за рівня 0,05. Незалежні змінні, включені в модель, статистично значимі. Статистика Дарбіна-Уотсона зафіксувала розраховане значення $DW = 1,67$, яке порівнювалося з критичними статистичними значеннями для $\alpha = 0,05$, $p = 2$ і $n = 23$; $d1 = 1,17$ і $d2 = 1,54$. Отже, прийнятною є гіпотеза про відсутність автокореляції залишків. Таким чином, можемо стверджу-

вати, що зростання експорту та імпорту призводить до зростання ВВП, причому позитивний вплив є сильнішим для показника імпорту.

Л. Руденко-Сударєва наголошує, що в сучасних умовах конкурентоспроможність економіки більшою мірою стає залежною від процесів транснаціоналізації, ступеня залучення до глобальних функціонуючих комплексів і транскордонних операцій, участі в єдиних системах інтегрованого виробництва [3, с. 6]. Тому експортоорієнтованим вітчизняним підприємствам доцільно застосовувати стратегії долучення до експортних програм ТНК, щоб у подальшому самостійно починати експорт напівфабрикатів, маючи вже досвід міжнародної діяльності та знаючи технічні регламенти продукції.

Розробленню пріоритетних напрямів і заходів формування, зміцнення та використання конкурентних переваг регіонів України приділяється значна увага як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні. Так, метою Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017–2021 рр. визначено перехід країни до експорту наукомісткої інноваційної продукції для сталого розвитку та виходу на глобальні ринки. Однією зі стратегічних цілей розвитку торгівлі України передбачено створення сприятливих умов зі стимулювання торгівлі та інновацій для диверсифікації експорту. Наголошено на великому значенні інновацій для диверсифікації виробництва, підвищення продуктивності, збільшення доданої вартості. Найбільш значущими секторами економіки для розвитку експорту визначено такі [4, с. 30–31]:

– спрямовані на забезпечення високої доданої вартості і розвиток на інноваційних засадах, які сьогодні перебувають у стадії занепаду або темпи розвитку яких уповільнилися, сконцентровані в аерокосмічній галузі і дотичних із нею (створення програмного забезпечення, інформаційно-комунікаційних технологій, виробництво запасних частин, комплектуючих виробів і послуги з технічного

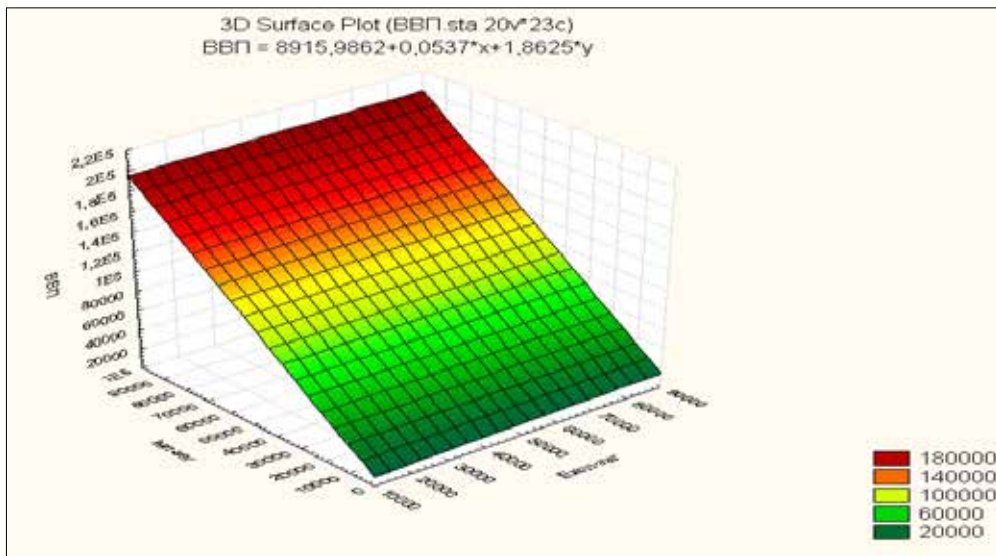

Рис. 5. Залежність ВВП України від обсягів експорту та імпорту товарів і послуг

обслуговування для авіаційної промисловості та машинобудування);

– перспективні з погляду поліпшення іміджу України за кордоном, які перебувають на стадії формування (сектори туризму і креативних індустрій) для залучення туристів і просування іміджу країни на світовому ринку шляхом проведення низки відповідних заходів країною;

– стратегічні з погляду переробки в Україні сировини для виготовлення продукції з високою доданою вартістю, які перебувають на стадії зростання і залежать від агропромислового комплексу (харчова, переробна промисловість і пов'язані з нею галузі, що забезпечують позитивні результати у найближчій перспективі).

Усі зазначені сектори потребують відповідної комплексної інституційної підтримки, спрямованої на їх розвиток задля зміцнення конкурентоспроможності на глобальних ринках, що передбачає активізацію розвитку інноваційного складника в експортоорієнтованих галузях. Навіть говорячи про агропромисловий сектор, слід зауважити, цей сектор здатний повною мірою використати всі переваги науково-технічного прогресу, зокрема штучний інтелект, робототехніку тощо. Сьогодні українські сільськогосподарські підприємства переважно імпортують нові технології, хоча вже прагнуть розвивати власні інновації та отримувати патенти на них. Такий напрям розвитку аграрного сектору забезпечить приплив інвестицій до галузі та розвиток суміжних галузей, зокрема таких, як машинобудування.

Зазначимо, що конкурентні позиції у прибуткових галузях економіки з високою продуктивністю праці, новітні методи організації виробництва, інноваційна і технологічна оснащеність виробництва стають визначальними характеристиками реалізації міжнародними

корпораціями глобальних стратегій розвитку. Н. Грущинська розглядає перспективи міжнародної спеціалізації України крізь призму досягнення технологічної конкурентоспроможності. До властивостей, які можуть негативно впливати на її зміцнення у майбутньому, автор відносить: високий рівень ресурсо- та енерговитратності економіки; відсутність мотивації у господарюючих суб'єктів щодо здійснення інноваційних розробок; незатребуваність вітчизняних інновацій внутрішнім ринком і, відповідно, нерозвиненість внутрішніх чинників підвищення конкурентоспроможності; недостатній рівень фінансової підтримки реалізації інноваційної політики; збереження наявної технологічної структури економіки; нерозвиненість ринкових інститутів, що стримує інноваційний потенціал [5, с. 73–77].

Завдання реалізації положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС мають узгоджуватися з необхідністю підвищення конкурентоспроможної національної економіки, що орієнтована, передусім, на експорт продукції з високим ступенем доданої вартості. Це вимагає побудови платформи інституційного забезпечення та підтримки вітчизняних експортерів. Мається на увазі активізація діяльності відповідних інституцій: Ради експортерів та інвесторів України й Офісу з просування експорту.

Рада експортерів та інвесторів України створена у 2013 р. при Міністерстві закордонних справ, до її складу входять представники галузевих спілок, асоціацій, українських підприємств та компаній експортоорієнтованих галузей економіки України. Основними завданнями Ради є сприяння [6]:

– українським експортерам у зміцненні їхніх позицій на традиційних ринках та у виході на нові ринки збуту;

– участі українських підприємств і компаній у тендерах та конкурсах, реалізації інфраструктурних та інвестиційних проєктів за кордоном;

– залученню фінансових ресурсів у виробництво в Україні конкурентної та експортоорієнтованої продукції;

– національним товаровиробникам у реалізації високотехнологічної продукції за кордоном та впровадженні зарубіжних інноваційних технологій;

– залученню іноземних інвестицій для реалізації пріоритетних проєктів в Україні;

– просуванню економічних інтересів України за кордоном на двосторонньому та багатосторонньому рівнях.

Своєю чергою, Державна установа «Офіс з просування експорту України» спочатку діяв як міжнародний проєкт та розпочав свою самостійну роботу з підтримки українського бізнесу та просування українського експорту у грудні 2018 р. У напрямі реалізації мети щодо надання допомоги українському бізнесу ставати успішним на закордонних ринках установа сприяє розвитку експортних компетенцій українського бізнесу, промоції українських товарів та послуг за кордоном, налагодженню співробітництва та партнерства між українським та закордонним бізнесом [7].

Незважаючи на те що спектр наданих послуг є досить об'ємним, оскільки передбачає експортний консалтинг, освіту для експортерів, інформацію і аналітику, бізнес-можливості, B2G-майданчик та передбачає реалізацію низки пріоритетних проєктів («Консолідація експортного потенціалу МСБ та спрощення доступу до зовнішніх ринків», Програма SheExports), про діяльність Офісу недостатньо обізнані вітчизняні експортери. Так, опитування експортерів та імпортерів, проведене експертами Інституту економічних досліджень та політичних консультацій у 2018 р., показало, що про діяльність Офісу відомо лише чверті опитаних експортерів. Хоча діяльність установи вони оцінили досить високо – на 3,3 бали за п'ятибальною шкалою [8, с. 143].

Також зупинимось на діяльності Ради з розвитку інновацій, яка є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України й утворюється для вивчення проблемних питань, пов'язаних із реалізацією державної політики у сфері розвитку інновацій, забезпечення ефективної співпраці органів виконавчої влади, громадянського суспільства, суб'єктів господарювання та суб'єктів інноваційної діяльності з метою розроблення, організації, координації та впровадження заходів, механізмів і умов для інноваційного розвитку національної економіки, створення інноваційної інфраструктури й упровадження реформ у сфері інноваційної діяльності.

Окремо слід наголосити на ролі бізнес-асоціацій та торгово-промислових палат у сприянні вітчизняному експорту. Сьогодні перші надають здебільшого інформаційні послуги (надання статистичної інформації, інформації про ринки або зміни в законодавстві), хоча за своєю сутністю є важливою ланкою самоорганізації підприємницьких співтовариств, покликаною представляти інтереси суб'єктів підприємництва та впливати на рішення органів влади щодо створення сприятливих умов для розвитку бізнесу. Другі, на жаль, залишаються найменш поширеним джерелом отримання інформації суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності порівняно з Інтернетом і митними брокерами. На нашу думку, обізнаність у питаннях здійснення зовнішньоекономічної діяльності є невід'ємним складником успішності реалізації зовнішньоторговельних стратегій.

Згідно з опитуванням, згаданим вище, основні проблеми для імпортерів полягають у складності законодавства та непрозорості визначення митної вартості товарів; для експортерів – у недостатньому рівні якості транспортної інфраструктури, непередбачуваності торговельної політики України, високому рівні бюрократизації та великій кількості дозвільних документів для експорту. Тому діяльність установ та створене бізнес-середовище мають сприяти усуненню проблем, що виникають у практиці здійснення зовнішньоекономічної діяльності вітчизняними суб'єктами підприємництва, та запобіганню їх повторення у майбутньому.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У світлі нових глобальних та технологічних викликів України слід створювати нову модель взаємодії із зовнішнім середовищем. Сьогоднішня товарна структура експорту, низька частка високотехнологічного експорту, залежність від чинників зовнішньої дії та ринкової кон'юнктури у постачанні основної номенклатури експорту не дають підстав для оптимізму в подальшій траєкторії залученості країни у світовій економіці. Експортна стратегія вимагає коригування виробничої структури та технологічного оновлення, оскільки поки економіка буде залишатися багатуоукладною та зміщеною у бік технологій 3–4-го укладів, то й експортна структура буде відображати її недоліки. Важливим завданням для України залишається якісна географічна і технологічна диверсифікація експорту. Вагому роль у процесі закріплення на високопродуктивних світових ринках відіграє також інституційна підтримка експорту, що розкривається, передусім, в активній діяльності спеціалізованих інституцій, які покликані сприяти експортерам у зміцненні позицій на традиційних світових ринках та у завоюванні нових.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кругман П., Обстфельд М. Международная экономика. Санкт-Петербург, 2004. 832 с.
2. Баженова О., Бочи А., Поворозник В. Оцінка галузевого впливу Угоди про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС. URL : <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/15248.pdf> (дата звернення: 01.11.2019).
3. Транснаціоналізація і конкурентний розвиток національних економік: теорія і практика країн, що розвиваються : монографія / Л.В. Руденко-Сударєва та ін. ; за наук. ред. Л.В. Руденко-Сударєвої ; вид. 2-е. Київ : КНЕУ, 2015. 270 с.
4. Експортна стратегія України: Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017–2021. URL : <http://me.gov.ua/Documents> (дата звернення: 13.07.2019).
5. Грущинська Н.М. Міжнародна спеціалізація економіки України в умовах технологічних трансформацій : монографія. Київ : Стилос, 2011. 346 с.
6. Рада експортерів та інвесторів при МЗС України. URL : <https://rei.mfa.gov.ua/ua> (дата звернення: 23.09.2019).
7. Офіс з просування експорту. URL : <https://fsr.org.ua/page/ofis-z-prosuvannya-eksportu> (дата звернення: 11.10.2019).
8. Спрощення процедур торгівлі в Україні: оцінки та очікування бізнесу: аналітичний звіт за результатами четвертої хвилі щорічного опитування українських імпортерів та експортерів. Дніпро : Середняк Т.К., 2019. 165 с.

REFERENCES:

1. Kruhman P., Obstfeld M. (2004) *Mezhdunarodnaia ekonomika* [International Economics]. St. Petersburg: Piter (in Russian).
2. O. Bazhenova, A. Bochi, V. Povoroznyk (2018) *Otsinka haluzevoho vplyvu Uhody pro zonu vilnoi torhivli mizh Ukrainoiu ta YeS* [Assessment of the sectoral impact of the EU-Ukraine Free Trade Agreement]. Available at: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/15248.pdf> (accessed 01 November 2019).
3. L. V. Rudenko-Sudarieva, O. M. Mozghovyi, V. V. Tokar ta in. (2015) *Transnatsionalizatsiia i konkurentnyi rozvytok natsionalnykh ekonomik: teoriia i praktyka krain, shcho rozvyvaiutsia* [Transnationalization and Competitive Development of National Economies: The Theory and Practice of Developing Countries]. Kyiv: KNEU (in Ukrainian).
4. Government portal. *Eksportna stratehiia Ukrainy: Dorozhnia karta stratehichnoho rozvytku torhivli 2017-2021* [Export Strategy of Ukraine: Road Map of Strategic Trade Development 2017-2021]. Available at: <http://me.gov.ua/Documents> (accessed 13 July 2019).
5. Hrushchynska N. M. (2011) *Mizhnarodna spetsializatsiia ekonomiky Ukrainy v umovakh tekhnolohichnykh transformatsii* [International specialization of economy of Ukraine in the conditions of technological transformations]. Kyiv: Stylos (in Ukrainian).
6. Government portal. *Rada eksporteriv ta investoriv pry MZS Ukrainy* [Council of exporters and investors at the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine]. Available at: <https://rei.mfa.gov.ua/ua> (accessed 23 September 2019).
7. Government portal. *Ofis z prosuvannya eksportu* [Export Promotion Office]. Available at: <https://fsr.org.ua/page/ofis-z-prosuvannya-eksportu> (accessed 11 October 2019).
8. *Sproshchennia protsedur torhivli v Ukraini: otsinky ta ochikuvannia biznesu: analitychnyi zvit za rezultatamy chetvertoi khvyliiv shchorichnoho opytuvannia ukrainskykh importeriv ta eksporteriv* (2019) [Trade Facilitation in Ukraine: Business Estimates and Expectations: Analytical Report on the Results of the Fourth Wave of Ukrainian Importers and Exporters Annual Survey]. Dnipro: Seredniak (in Ukrainian).